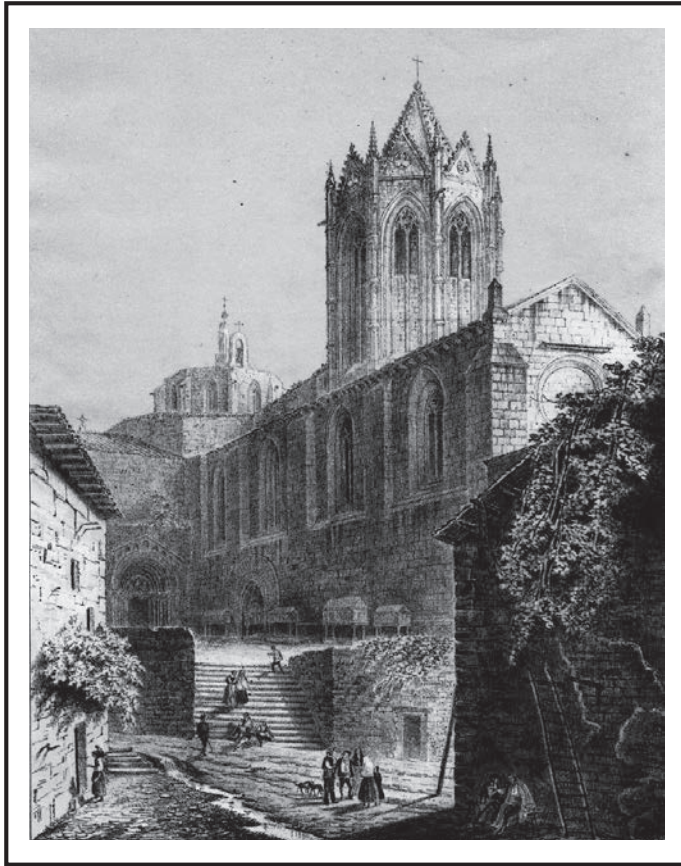

Vallbona i el monestir
Àpendix als monestirs cistercencs de la vall del Corb
Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2017
ISBN 978-84-697 5812-0

Noves troballes arqueològiques al cenobi de Vallbona i als seus voltants

de Josep M. MIRÓ i ROSINACH i Josep-Joan PIQUER i JOVER,
editat a Boletín Arqueológico, Tarragona, 1973-1974

Reedició a cura de Josefina MAGRIÑÀ i Miquel TORRES
Grup de Recerques de les Terres de Ponent

Pàgina anterior:

Litografia de F. J. Parcerisa del monestir de Vallbona (1846).

Introducció

Amb motiu d'una de les darreres jornades de pregària, tingudes a Vallbona de les Monges, fora de programa i aprofitant el repòs de després de dinar, els signants de la present comunicació encetàrem el tema que ací anunciem, el qual seduí vivament als concurrents i tingué la virtut de fer aixecar el nivell dels diàlegs de la sobretaula. Molts dels assistents ens varen manifestar que aquest tipus de converses sobre temes varis s'hauria de prosseguir i, per allò que respecta a la matèria de les troballes arqueològiques de la Baixa Segarra, creiem que el col·loqui tot just s'és començat. Seguidament, oferim un resum de la parlada.

ÈPOQUES REMOTES

En primer lloc presentem una síntesi de la panoràmica de Vallbona dintre de l'espai i el temps en les èpoques de la prehistòria i de la protohistòria. Per una banda, si fem referència a alguns descobriments més o menys llunyans, direm que el nostre cenobi està situat a cinc quilòmetres a l'est del dolmen incomplet de Maldanell,¹ i a sis quilòmetres al sud-est de la vila romana de Vilamanyanor (avui El Vilet)². Per altra part, si volem assenyalar les fites de les descobertes importants recents, situades dintre de l'òrbita de l'antic senyoriu del monestir, esmentarem aquestes: Vallbona està a sis quilòmetres a l'oest del lloc de l'enterrament doble, d'home i dona, de Rocallaura, donat a conèixer per Salvador Vilaseca i Anguera;³ a nou quilòmetres al sud-est de les pedres decorades de Passanant, descobertes i estudiades per Enric Moreu Rey,⁴ i a catorze quilòmetres al sud-est de l'estela de Preixana, trobada per Agustí Duran i Sanpere⁵ i valorada més adequadament per l'especialista, Joan Maluquer de Motes i Nicolau.⁶

1. Sanç Capdevila. "Primers pobladors del nostre país", a *Segarra*, Maldà. 1925, any I. Núm. 8, pàg. 5-6. Aquest autor fou la persona de la comarca que detectà més troballes arqueològiques i encara avui vivim de la seva herència. Vegeu les comunicacions fetes a l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció historico-arqueològica, Barcelona I-VIII, anys 1907-1931.

2. Ídem, Maldà, ídem, núm. 6, pàg. 6-7. Ramon Llobet i Martí, *Monografia... de Sant Martí de Maldà*, Lleida, Imp. Mariana, 1907, pàg. 25-28.

3. "Un Sepulcro prehistórico en Rocallaura y otros hallazgos", a *Zephyrus*, Universitat de Salamanca, 1953, núm. IV, Pàg. 467-472. (Homenaje a César Morán Bardón).

4. Enric Moreu-Rey. "Pedres decorades de Passanant", a *Boletín Arqueológico*. Tarragona 1969-1970, anys LXIX-LXX, Pàg. 135-140.

5. "L'estela del Museu de Cervera", a *Segarra*, Cervera, 1970, Núm. 631, Pàg. 5-6.

6. "La estela de la edad de bronce de Preixana (Lerida)", a *Homenaje a Don José Esteban Uranga*, Pamplona, edit. Aranzadi, 1971. Pàg. 475-481.

Però això no és tot, puix que al costat d'aquestes troballes sensacionals, hauríem de confeccionar una llista de petites descobertes fetes pels erudits i afeccionats de la comarca, tals com Ramon Boleda i Cases, qui ha explorat Verdú i una àmplia zona de confluència entre la Baixa Segarra i la Plana d'Urgell, i Joan Duch i Mas, qui ha fet innumbrables sondatges a Guimerà i a tot el llarg de la conca del riu Corb,⁷ ambdós amb recollida d'esplèndids materials: Ramon Boleda ha iniciat una notable col·lecció de monedes i ceràmica ibèrica i romana, i Joan Duch està omplint dos locals –un d'ells de sorprenent ambientació medieval–, amb productes, la major part autòctons, de terrissa, eines de treball, útils domèstics, pintura i escultura. Darrerament ha recollit dins de les golfes d'una casa de pagès una sorprenent talla romànica de la Mare de Déu.

Aquest estiu, amb el Joan Duch, vàrem recórrer personalment una part de les ribes del Corb i, entre Rocafort de Vallbona i Nalec, a la dreta del riu i al cim de la serra que delimita la vall, ens detinguérem per veure dos enterraments construïts amb lloses, profanats de poc, possiblement ibèrics, entorn dels quals encara hi havia romanalles òssies. Més enllà, davant de Nalec i a la partida coneguda per Els Vilassos –nom que ens fa creure en l'existència d'una vila–, vàrem recollir petites restes de ceràmica romana; seguint en la mateixa direcció, entre Vallsanta i la Bovera, admiràrem un forn de terrissa, d'època indeterminada, amb engraellat de pedra, en excel·lent estat de conservació i, per últim, passat Guimerà, prop del Molí de la Cadena, a l'esquerra del riu Corb i a la partida d'Els Palaus, aplegàrem a flor de terra abundosos trossos de ceràmica, sílex i os. Així mateix, amb Antoni Aiguadé i Bernat, a la partida de les Bardisses, de Preixana, detectàrem una estació neolítica, amb fragments d'un monument ritual megalític i profusió de terrissa de distintes èpoques.

Per últim esmentarem la nostra petita descoberta dels enterraments del camí vell de Montesquiu,⁸ protegits i recoberts amb llosetes primes del país, idèntics als que abans hem esmentat de la ribera del Corb, que encara tenim en estudi, de tots els quals ens volem ocupar en una ocasió propera; així com també de les restes arqueològiques medievals d'aquest poble desaparegut: la pica d'aigua beneïda o de batejar, de les darreries del segle XIII; la mesura comunal dels tres quartans, excavada en una roca de la baixada del castell; el sarcòfag gòtic que recull l'aigua de la font de la pica, els vestigis de l'esglésiola romànica dedicada a Sant Joan Baptista, etc.

Amb aquest brevíssim resum no pretenem altra cosa que fer parar esment als científics sobre l'interès que mereix l'exploració, no solament de la rodalia de Vallbona, sinó

7. Sabem que actualment Joan Duch està preparant un croquis de les estacions ibèriques i romanes localitzades en la zona del riu Corb.

8. El poble de Montesquiu era situat a 4 km. al sud-est de Vallbona de les Monges i a 3 km. al sud-oest de Rocallaura. Seguint les disposicions del Concili de Trento, que no hi podien haver establiments de religioses en llocs solitaris (*Decretum de regularibus*, cap. VI), invitats per les monges de Vallbona, els habitants de Montesquiu abandonaren llur poble entre 1562 (data del susdit decret) i 1573 (data de la constitució del primer ajuntament de Vallbona), per tal de formar un municipi entorn del monestir. Ara Montesquiu és un munt de runes.

també, en general, de tota la Baixa Segarra, de tan riquíssim contingut com veiem. I al mateix temps, amb el propòsit de suggerir el marc on cal situar, per llur apropiada estimació, els més antics descobriments de la comarca.

ÈPOCA MEDIEVAL

Els temes antropomorfs al cenobi de Vallbona (segles XII-XIV)

Per tal d'ampliar, amb una vessant distinta, els nostres estudis sobre flora i fauna de la Baixa Segarra,⁹ hem començat a fer investigacions al cenobi de Vallbona sobre els motius ornamentals que aquesta temàtica comporta.

Hom sap que, com que Vallbona és un dels monestirs cistercencs més austers i més purs, quasi tota la decoració és vegetal i, fins i tot, una bona part dels capitells i les mènsules de la primera època són completament llisos. Això fa que les imatges antropomorfes esdevinguin rares i que, per aquest motiu, hagi estat fàcil inventariar-les. Aquesta feina l'hem poguda portar a terme gràcies als progressos de la tècnica fotogràfica, que per mitjà de poderosos teleobjectius, focus i flash ens permet copsar i obtenir imatges perfectes de detalls que no són accessibles a simple vista, ni amb l'ajut de prismàtics, ja sigui pel fet de trobar-se lluny o d'estar mal il·luminats. La identificació d'aquestes peces, fins ara inèdites, constitueix una veritable troballa.

De les vuit claus de volta de l'interior del temple, només n'hi ha dues d'antropomorfes: la del santuari, on és representat un àngel, i la del braç dret¹⁰ del creuer, en la qual hi ha un magnífic relleu de sant Pere. De les altres, tres són de motius heràldics i tres d'ornamentació vegetal.

Respecte de les mènsules dels arcs de creueria de les voltes, entre les més antigues –que són les del santuari i del transsepte– només n'hi ha dues d'antropomorfes, una a cada banda del creuer. La de la dreta representa una figura humana voltada d'animals i la de l'esquerra, un monstre. Cada una de les quatre mènsules dels dos arcs torals més pròxims al cor, està rematada per una testa en gradació creixent. En aquests quatre caps, que porten el cabell tallat a la manera dels patges com era costum al segle XIV, ens sembla veure-hi una representació de les diferents edats de la vida humana o de la fugacitat de l'existència, tema que està repetit en una clau de volta, d'influència renaixentista, de la nau del claustre de ponent, a través de la parca filosa, que té en les seves mans el destí de l'home, i en la capella mutilada de Sant Cristòfol (segle XVI), amb la representació també de les edats de la vida, a través dels caps d'un infant, d'un adult, d'un vell i d'un crani que figura la mort. Els altres motius escultòrics de l'interior del temple són, com els darrers que acabem de citar, posteriors a l'època que estudiem.

9. Josep-Joan Piquer i Jover. "Investigaciones sobre flora y fauna de la Baja Segarra", a *Ilerda*, Lleida, Imp. Provincial. 1963, 1965. Núm. XXVII-XXVIII. Pàg. 175-187.

10. Diem dreta i esquerra d'un lloc, prenent per norma la dreta i esquerra del visitant o del lector.

Deixem per una altra ocasió l'estudi dels elements humans i andròides de la portalada exterior del temple i dels mascarons de l'absis (segle XIII), per tal de subratllar les peces esmentades.

La clau de volta del santuari

A simple vista s'albira que és un àngel que porta alguna cosa a les mans posades de costat; és a dir, quelcom que mostra des del seu alt estatge als sacerdots que ocupen el presbiteri i a tot el poble fidel. Al principi vàrem suposar que l'àngel presentava als devots la imatge de la Mare de Déu que presidí l'altar durant l'època romànica i, a causa de la silueta perceptible, en el cas esmentat havia de ser la que avui coneixem sota l'advocació del Claustre, aquest simbolisme era molt grat als artistes medievals i tenia el sentit que la imatge venerada en aquell lloc havia baixat del cel.

Motivat per la zona boirosa que hom percep a simple vista entre els braços i el pit de la figura, després també vàrem suposar que podia ser una representació de l'àngel turiferari, al·legoria molt escaient atenent la circumstància del lloc, en aquest cas, l'àngel hauria de portar un encenser.

Per últim, direm que el teleobjectiu ens ha descobert, d'una manera indubtable, que la zona boirosa que interpretàvem, com el fum de l'encenser, és causada per un escrostonament de la pedra produït per l'erosió, malgrat encara podem percebre que allò que l'àngel porta a les mans és un canelobre d'un braç. Per sobre de l'ala dreta de l'àngel distingim d'una manera inequívoca el peu i el nus del candeler esmentat. El simbolisme d'aquest magnífic medalló és molt bell. Sembla versemblant que figura un serafi, puix que aquesta mena d'àngels, moltes vegades, se'ls representa portant un ciri encès a les mans,¹¹ atès que, segons els teòlegs, circumdem d'una faisó immediata el tron de Déu, estan absorts en perpètua adoració, el seu nom significa "foc" i el seu atribut és l'amor.

No obstant això, hem de fer constar que l'àngel del santuari de Vallbona, des del punt de vista figuratiu, no té res a veure amb els serafins de la visió profètica d'Isaïes,¹² dotats cada un de sis ales, com veiem a l'absis de Sant Climent de Taüll (detall de la part superior dreta), sinó que més aviat serva una certa analogia de forma amb els dos àngels turiferaris de la portada romànica del nostre monestir: la forma, el tractament tècnic i la proporció de la túnica i de les ales ens ho diuen d'un manera clara si exceptuem que el de la clau de volta porta nimbe i els de la portada no.

La mènsula del braç dret del transepte

Les figures d'aquesta mènsula es presten per a dues interpretacions diferents, que conflueixen en un sentit únic, consistent en voler expressar el simbolisme del desert, de l'*eremus*, de la vida solitària.

11. George Ferguson. *Signos i símbols del arte cristiano*, Buenos Aires, 1956. Pàg. 136.

12. Is. 6, 2.

Clau de volta del santuari que representa un àngel portant un canelobre a la mà.
Fotografia de J.M. Miró Rosinach.

De primer antuvi, imaginàrem que la figura central podria encarnar a Ramon de Vallbona, l'eremita fundador del cenobi, però s'oposa a aquesta interpretació la forma de la vesta i la cabellera. Els ermitans són sempre representats amb vestit de caputxa i amb la barba i els cabells incultes;¹³ en canvi, el nostre personatge està afaitat, porta la cabellera curosament pentinada a la romana i la túnica curta i sense caputxa. Aquestes circumstàncies fan que ens inclinem a pensar que la figura central representa un cavaller, en una al·legoria de caça.

Una solució intermèdia podria ser que la mènsula representés l'arribada del jove cavaller Ramon [d'Anglesola] al desert de Vallbona, per tal de fer-se ermità, o el simbolisme de tot aquell que, en plena joventut, decideix consagrar-se a Déu en una cel·la del desert.

En resum direm que, fent cas omís que el personatge de referència sigui ermità o cavaller –encara que ens sentim inclinats per aquesta darrera solució–, el tema de la mènsula estudiada constitueix una manera ingènua i simple d'expressar, per medi dels animals salvatges,¹⁴ ornats de pinyes de pi, que l'hàbitat del nostre protagonista, semblantment al passatge bíblic de Crist al desert,¹⁵ és un lloc solitari i ple de feres i, per tant, apartat de la vida mundana i de les mirades dels homes –si exceptuem la visita d'algun guerrer o d'algun caçador–, apte per al retir i la contemplació pura.

13. P. Ch. Cahier. *Caractéristiques des Saints dans l'art populaire*, Paris, Lib Pousielgue Frères, 1867. Tom. I, Pàg. 376-377.

14. Ídem, Pàg. 47.

15. "I parava en el desert quaranta dies, temptat de Satanàs, i era entre feres...". Marc, 1, 13.

Mènula del braç dret del transepte que és un símbol de la vida contemplativa solitària. Fotografia de J.M. Miró Rosinach.

Reproducció: Serveis Audiovisuals de l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

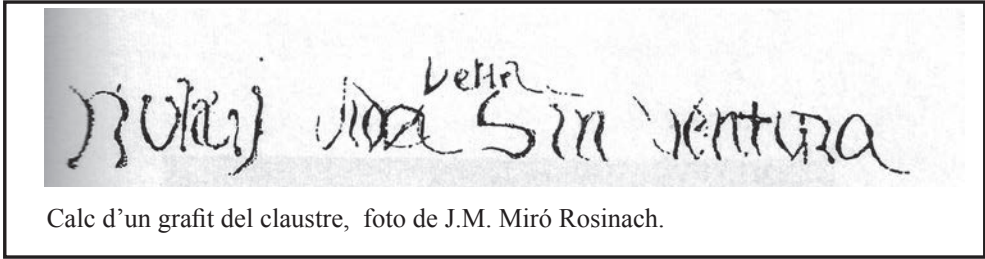
No ens reca confessar que no estem pas convençuts que les nostres interpretacions siguin definitives i que acceptem, per endavant, qualsevol altra explicació més lògica i més ben documentada que la nostra.

Els grafitos del claustre

Resulta curiós que, després de tants anys de mirar-nos una per una les pedres del claustre de Vallbona, mai no ens haguéssim adonat d'aquests escrits, fins que una foto tretta amb una màquina especialment sensible, d'aquestes que registren àdhuc els porus de la pedra, ens ha revelat fa poc llur existència.

Els grafitos descoberts fins ara estan a la nau est del claustre (segle XIII), situats a la part llisa dels arquitraus, immediatament sota els frisos. N'hem vist tres: el primer i més important és a la tercera arcada del segon compartiment i amida 33,2 cm de llarg, per 2 cm d'alt (les majúscules fan 3 cm d'alçària); el segon és al quart compartiment i amida 20 cm de llarg per 1 cm d'alt; i el tercer és al cinquè compartiment i amida 12 cm de llarg per 4 cm d'alt. Aquest darrer grafit sembla que és un mer intent. No donem més detalls, perquè creiem que aquests basten per localitzar-los.

La grafia de les lletres ens permet aventurar que foren escrites entre els segles XIV-XV. Referent a llur interpretació, preferim que parlin els erudits. No obstant això, pel que fa referència al primer grafit, sembla que la primera línia diu “*vetia*” o bé “*vena*”, mentre que a la segona línia, deixant a part la primera paraula o frase, llegim “... *visa san/vena/ventura*” o “...*vida sin ventura*” o bé, finalment, “*vetia, ruta y vida sin ventura*”. Aquesta senzilla notícia dels grafitos del claustre ens confirma una vegada més en la creença de que a Vallbona són encara possibles importants descobriments.

Calc d'un grafit del claustre, foto de J.M. Miró Rosinach.

L'estela funerària Circumstàncies del descobriment

A principis d'estiu vàrem recobrar aquesta notable peça, la qual, a causa del lloc i a la manera del seu emplaçament, no s'havia pogut identificar fins ara.

L'any 1783, l'abadessa Maria Teresa de Riquer i de Sabater feu bastir una tenda de carnisseria, per a les necessitats del poble, sota la plaça del cenobi. La dependència fou dreçada amb parets i volta de pedra rústega, com les de tants cellers i cabanes de la contrada, i además conserva un mostrador en forma de finestra, situat a peu pla, per tal de servir al públic des de dins. A la llinda del mostrador susdit, per cert molt salinada, consten amb caràcters esborradissos l'any d'edificació de l'obra esmentada, junt amb un tallant i un ganivet de carnisser, posats simètricament a l'un i l'altre costat de la data. Més tard aquesta dependència fou convertida en celler. I encara avui se'n diu el Pou de la Neu,¹⁶ perquè hi havia un pou de gel destinat a la conservació de les carns i a cobrir les necessitats mèdiques de la rodalia. A sobre la façana del mostrador i en sentit horitzontal hi veiem la figura de l'esquirol que il·lustra aquestes pàgines (foto), sense que hom pogués imaginar mai que formava part d'una estela, sinó que més prompte interpretàvem aquest relleu com si fos la "mostra"¹⁷ de l'esmentada tenda; i així era de més a mes.

Per la part de dins de la carnisseria, també s'observava l'efígie del personatge (foto), –cosa rara–, posada de costat i fa uns anys que en férem treure un apunt pel delineant Ramon Bosch i Puigvert, membre del Servei de Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Els contrallums a través dels quals era percebuda molt vagament aquesta figura, no ens varen permetre suposar que fos l'altra cara de la mateixa pedra que l'esquirol, sinó que més aviat pensàrem que es tractava d'una gàrgola o d'un mascaró com els que sovint trobem a Vallbona, en qualitat de pedres qualssevols aprofitades, entre runes de les edificacions monàstiques. Fa pocs dies que en motiu d'unes obres fetes al damunt de dit celler, que ara és de propietat

16. Tenim notícies de que Vallbona comptava, almenys, amb dos pous de gel. Aquest producte s'obtenia durant l'hivern, omplint pous secs amb neu ben piconada, fent separacions aïllants de pallot, i el gel es guardava tot l'any. El gel tenia moltes aplicacions terapèutiques. Amb les obres que s'han fet aquests estiu no s'ha trobat rastre del pou.

17. Marca d'un producte, o signe convencional que es posa a la façana per tal d'assenyalar que hi ha una botiga.

particular, per tal d'eixamplar l'espitllera de ventilació, foren extrets els relleus de referència, amb la consegüent sorpresa de comprovar que es tractava d'una sola pedra i que la part rodona no era més que el cap de l'estela discoïdal que aquí donem a conèixer per primera vegada.

Si tenim en compte que la plaça de Vallbona –avui convertida en un immens ossari– fou durant molts segles el fossar del monestir i que la datació de l'estela és probablement medieval, la primera conclusió que s'imposa és que prové del cementiri primitiu, situat al mateix lloc on era l'establiment de carnisseria. Nosaltres pensem que devia ser arplegada o arrambada com una pedra vulgar quan, fa cent noranta anys, fou edificada la dependència del Pou de la Neu. Per tant, és molt possible que haguem d'atribuir-la a un artista local. Per altra banda, el fet de presentar molts cops, soferts en època antiga, ens fa deduir que l'estela de referència, abans de ser emprada com a “mostra”, passà per una llarga època de menyspreu, que feu que anés durant d'un costat a l'altre i que fos objecte de greus mals tractes. Això, junt amb la circumstància d'ésser col·locada en un lloc de tan escaig lluïment, ens fa concloure que no considerem probable que hagués estat portada d'un altre indret de la comarca, circumstància que hauria suposat una major valoració d'aquesta pedra.

Descripció de la peça

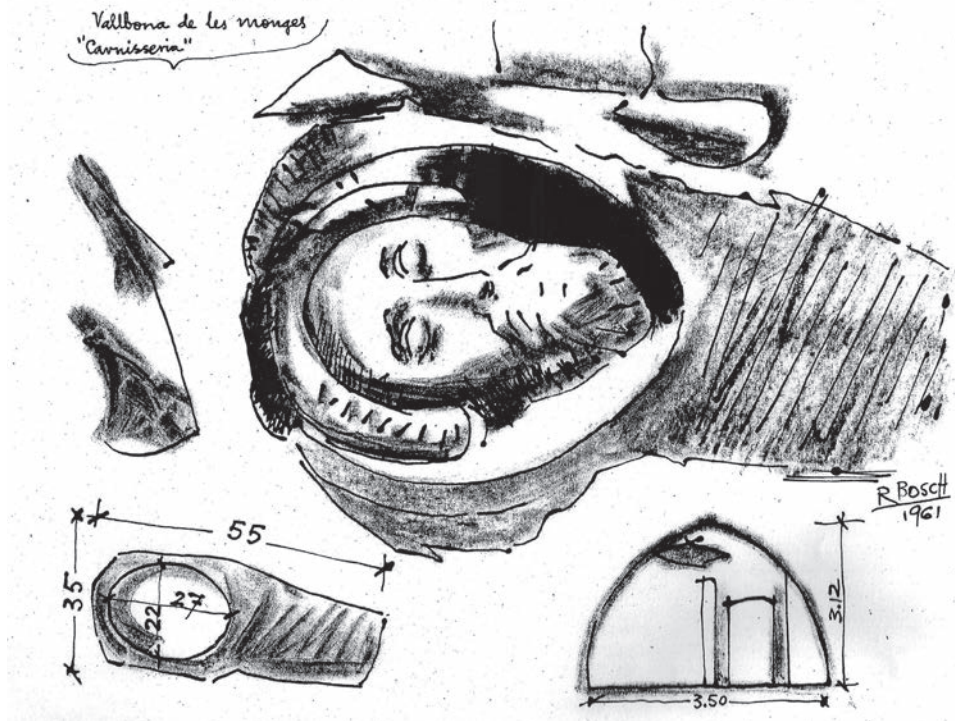
L'estela és de pedra sorrenca del país. Amida 52 cm d'alt (la part no empotrada); 31 cm de diàmetre pel costat més ample, i 15 cm de través, per terme mig, puix que té un gruix irregular i, més o menys, en forma de piràmide.

A l'anvers hi ha el retrat de la representació simbòlica del personatge difunt. Al revers hi veiem un esquiol rampant. Tant un relleu com l'altre ocupen tot el disc, el qual per la part baixa presenta punta d'ametlla.

La cara de l'home inhumat és barbuda i té un mostatxo que es confon amb el pèls de la barba i li tapa la boca. Els ulls són petits i ametllats, i el nas camús, els cabells llisos, que fineixen a l'altura de les orelles, estan subjectats per damunt del front. Aquest detall descriptiu ens confirma que ens trobem davant la vera efigie d'un difunt. Una de les característiques que criden més l'atenció d'aquesta faç, és la polidesa que mostra respecte el pentinat de la barba i els cabells, tan ben tallats i recollits.

La figura de l'esquiol, que omple tot el camp, és en sí, també molt rara. Dintre de l'emblemàtica religiosa, l'esquiol és un dels animals que simbolitza la vida contemplativa.¹⁸ Amb tot, no creiem que aquí tingui aquest sentit, puix que si el personatge enterrat fos un contemplatiu, portaria caputxa i el cabell i la barba no es mostrarien cuidats. L'esquiol, amb actitud rampant, pot expressar també les qualitats humanes de la llestesa i la vivacitat que posseïa el difunt i fins i tot és possible que sigui el distintiu del llinatge (nom de família o cognom).

18. Juan Ferrando Roig. *Simbología cristiana*. Barcelona 1958. Pàg. 164-165.

Ens cal afegir encara que, vista l'estela de perfil, presenta un gruix decreixent de baix a dalt en forma de piràmide. I en ambdós costats hi ha el relleu d'una creu eixamplada llatina que té les peculiaritats següents: els braços curts s'eixamplen en forma triangular¹⁹ i el braç llarg té un peduncle que indica com aquesta mena de creus de pedra, o més aviat de fusta o ferro, eren clavades a terra en els fossars.

Tècnica d'execució

Un fort esquematisme lineal domina la realització de l'estela, a causa de la tècnica lapidària per l'artista, rude i simple però ben expressiva.

El treball escultòric està fet en "Champlevée", o sigui, que el relleu de la figura s'ha obtingut, una vegada dissenyat el contorn, després de rebaixar la superfície. De manera que, en el quefer del lapidari, la imatge ha dominat sobre la idea conceptual, fins al punt que veiem com el perfil inferior del disc pren la forma de punta d'ametlla,

19. És la forma que en heràldica se'n diu "patée", en que els extrems dels braços curts de la creu es van eixamplant (D.D. Runes i H.C. Schrickel, *Enciclopedia de las Artes*, Barcelona, Argos, Tom I, Pàg. 418). És semblant a les creus gregues, pintades de vermell, que veiem a les parets interiors dels temples que han estat consagrats, o bé com els braços de les creus visigòtiques (vegeu Josep Gudiol i Cunill, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, Barcelona, Josep Porter, Vol. I. pàg. 147 (relleu de Sant Pere de les Puelles) i pàg. 212 (pedra esculpida del Museu Lapidari de Vic).

incidint quelcom dins el peduncle de fixació, davant de l'embaràs amb que l'artista es troba per adaptar el disseny a la forma circular.

Per altra part, l'acompliment dels detalls que particularitzen les figures –cabells, barba i mostatxo, en l'home i cua i costelles, en l'esquirol– presenta en ambdues imatges una franca idoneïtat: les incisions paral·leles d'una grafia rústica que demostren la manca de recursos de l'artista en l'execució de l'obra. Amb tot, això no impedeix que aquesta estela tingui una vigorosa expressivitat i bellesa primària, que ens captiven des del primer moment, fruit de l'al·ludida manca de recursos tècnics del lapidari i de l'arcaïme amb què eren fetes aquesta mena d'obres.

Analogies amb altres esteles

Si esguardem només la forma externa, l'estela de Vallbona presenta analogies amb moltes altres, però si al·ludim a la temàtica, ens trobem amb una peça de característiques ben diferenciades i insòlites, fins al punt que no hem vist cap altra que se li pugui agermanar. Sota aquest darrer aspecte, la nostra estela és única.

La peça estudiada guarda una llunyana relació amb la famosa estela de Preixana i amb les pedres decorades de Passanant, que esmentem al primer capítol de la nostra nota, atès el caràcter antropomòrfic de les tres i malgrat que aquestes siguin de forma rectangular i enormement més antigues que la nostra. Les lloses del santuari megalític de Passanant ens evoquen les pedres-ídols de Peñatu (Astúries) i els menhirs-estàtues del migdia de França, i l'estela de Preixana són de finals de l'edat del bronze.

Hem de precisar que, en realitat, pel seu sol disseny, tota estela discoïdal és antropomorfa, si tenim en compte que el disc que la corona representa el cap i el peu que la fixa equival al cos d'una figura humana esquematitzada, d'acord amb els esbossos primitius (vegeu les pedres de Passanant i Preixana) i, fins i tot, segons el cànon gràfic dels infants d'ara i de totes les èpoques.

Durant un temps, les esteles rectangulars havien estat considerades com si fossin més antigues que les discoïdals; però els nus estudis dels especialistes José Miguel Barandiarán²⁰ i Marguerite David-Roy²¹ fan remuntar el seu origen a les èpoques inicials del poblament de la península i, d'una manera concreta, al període en què comencen els primers tempteigs i manifestacions del culte megalític. José Miguel Barandiarán ha inventariat prop d'un miler d'esteles discoïdals de la regió vasconavarresa, que, sota aquest aspecte, és una de les més riques d'Europa.

20. José Miguel Barandiarán, *Estelas funerarias del País Vasco: zona norte*, San Sebastián, Edt. Txertoa, 1970. 212 Pàgs.

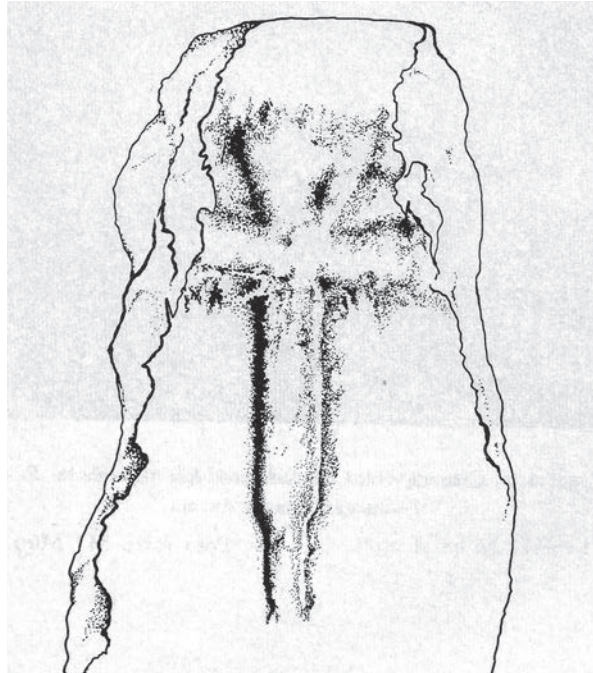
21. Marguerite David-Roy, "Les stèles discoidales du Pays Basque", a *Archeologia*, París, 1972, Núm. 45. Pàg. 58-63.

A l'esquerra, anvers de l'estela amb la vera efigie del difunt.

A la dreta, revers de l'estela amb un esquirol rampant.

Fotografies de J.M. Miró Rosinach.

Una de les creus laterals
de l'estela. Dibuix de J.M.
Miró Rosinach.

Amb tot, cal que advertim que les esteles discoïdals, com a monument funerari o com a esquematització representativa del difunt, es troben gairebé a tota l'àrea de la península ibèrica, fortament clavades en els vells fossars, fetes en blocs de pedra d'una sola peça acabada en forma de disc, orientades –igual que els temples– d'est a oest i mirant de cara a sol ixent. Un dels millors estudis que s'ha fet sobre el tema és el d'Eugeniusz Frankowski,²² en el qual l'autor exposa el procés estilístic d'aquestes esteles, des de llur aparició, segles abans de la nostra era, fins que assoleixen llur forma definitiva –vegeu, per exemple, les esteles ibèriques de Clunia (Burgos)– i àdhuc quan moren a principis d'aquest segle, per donar pas a la creu.

Una mostra de l'esmentada evolució, a la nostra terra, la trobem al fossar vell de Preixana, on hi havia la més gran varietat d'esteles discoïdals antigues, decorades amb motius populars, alguns d'ells d'ascendència ibèrica, entre els quals domina la clàssica sexifolia o rosa de sis fulles.²³ Avui aquestes esteles estan escampades: les millors són al museu Diocesà de Solsona; altres amb molt mal encert han estat portades i arracades per servir de base d'un bancs, junt a l'ermita nova de Montalbà, i no poques han anat a raure a mans de particulars. Algunes d'aquestes esteles ostenten les eines característiques de les professions dels difunts.

Datació

Malauradament, no tenim a la nostra terra un “Corpus” d'esteles similar al de Vascònia, al qual poder-nos referir, sinó tan sols alguna que altra publicació isolada. En el cas concret de l'estela de Vallbona, tampoc no posseïm les possibles dades extretes de les restes òssies i de l'aixovar del difunt, que ens hauria pogut proporcionar una excavació *in situ*. A manca, doncs, de senyals clars que ens permetin datar-la o, almenys, atribuir-la a una escola o a una època, hem de centrar les nostres hipòtesis sobre indicis insegurs, pel fet que ni la tècnica ni l'estil ens serveixen de gran cosa, perquè es tracta de peces executades per picapedrers locals, amb més bona voluntat que experiència, i també pel caràcter arcaïtzant que acostumen a tenir aquesta mena d'obres. Moltes vegades són còpies dolentes d'esteles anteriors i és impossible datar-les ni d'una manera aproximada.

Rarament, amb anterioritat al segle XVII les esteles discoïdals porten data. Alguna de les decorades amb una sexifòlia, que E. Frankowski diu que és etrusca i que li dóna una antiguitat de cinc-cents anys abans de Crist, la trobem exactament igual al fossar vell de Preixana, en època més recent.²⁴ El motiu de la sexifòlia és localitzat en

22. Eugeniusz Frankowski, *Estelas discoidales de la península ibérica*, Madrid, Museo Nacional de Ciencias Naturales, 1920. 187 pàgs. (Junta para ampliación de estudios e investigaciones científicas. Comisión de investigaciones paleontológicas y prehistóricas).

23. R. Violant i Simorra. “Els motius ornamentals”, a *Art popular decoratiu*, Barcelona, 1948, cap. X, pàg. 221-224.

24. Ídem pàg. 224-229. Vegeu a més, la nota 26.

esteles ibèriques, romanes, medievals i modernes;²⁵ això vol dir que la decoració sola no és un indicatiu prou segur per a determinar l'època. Algunes de les ornades amb una flor de lis i una creu, han estat atribuïdes als inicis de l'edat mitjana. Altres permeten ser datades amb major certesa a causa de l'analogia que guarden amb medalles i monedes del mateix temps, per com presenten a escala diferent unes característiques similars. Les representacions d'eines de diversos oficis ja són conegudes en moments gal·loromans i s'han perpetuat fins a les darreries del passat segle.

Si ens referim a les figures frontals d'aquesta estela –la cara del difunt i l'esquirol– trobarem fàcilment no poques similituds en la iconografia que floreix durant l'alta edat mitjana (capitells, llindes, piques baptismals i d'aigua beneïda...). Fins i tot hom comprova cert parentiu estilístic amb relleus castellans visigòtics; ens referim concretament als capitells de San Pedro de la Nave (Zamora), obra del segle VII, on veiem figures d'una sorprenent analogia espiritual i descriptiva amb les nostres, encara que han estat realitzades amb una tècnica més sàvia en recursos expressius.

El mateix direm d'uns capitells del claustre de Sant Benet de Bages, de finals del segle XII, com per exemple el sisè de l'ala oest (matrimoni), el setè de l'ala nord (genet) i el de l'angle de sud-oest (fugida a Egipte), i de certs mascarons, no tots, de l'absis de Vallbona (segle XIII).

La representació de la cara del difunt és raríssima en les esteles medievals. En canvi és freqüent en les esteles gregues i romanes. Sembla que a partir del segle V, a Roma cessà el costum d'esculpir figures als sarcòfags i cipus es limitaren a posar dibuixos decoratius indiferents, temes sacralitzats d'orient pagà, o bé signes decididament cristians; abunda entre ells la típica sexifòlia. A Espanya aquest canvi no és registrat fins al segle VII.²⁶

Tampoc les creus llatines, amb encapçalament d'influència visigòtica,²⁷ situades als costats de l'estela no ens ajuden gran cosa per a la datació, ja que aquest tipus de creu l'han anat copiant els lapidaris l'un de l'altre i les veiem representades en discoïdals fins a les més modernes.²⁸

25. Ídem, pàg. 21-234.

26. Francisco Naval y Ayerve. *Tratado compendioso de Arqueología y Bellas Artes*. Madrid, 1920. Tom I. pàg. 192. Sobre aquest assumpte són molt il·lustratives les lloses circulars que tapen els nínxols dels sepulcres romànics dels abats de Sant Joan de la Peña, que per llur forma ens recorden el disc de les esteles, la majoria de les quals són decorades amb el monograma de Crist i l'alfa i la omega, o amb dibuixos que contenen la sexifòlia típica de les esteles clàssiques.

27. Ídem, nota 19.

28. R. Violant i Simorra, op cit, nota 23, pàg. 28. Reprodueix un test en pedra que porta gravada una d'aquestes creus, pertany a can Marçal del Lluçanès, que se suposa datat del segle XVIII.

Per últim hem intentat preguntar a alguns erudits sobre la datació de l'estela i ningú s'ha volgut comprometre. Alguns han precisat que no és, ni de ben lluny, romana ni visigòtica decadent i que podria ser molt posterior a la fundació del monestir (a mitjans del segle XII). Uns altres ens han suggerit que pot pertànyer als segles de l'art barbre més autòcton (segles VIII-IX). Uns tercers creuen que és de la baixa edat mitjana. No manca qui li assigna només una antiguitat de dos o tres-cents anys.

Conclusions

En resum direm que l'estela del cenobi de Vallbona és, indubtablement una peça de remarcable antigor i d'una originalitat inusitada. És molt probable que pertanyi a l'època medieval, prové del fossar del monestir i ha estat estat feta per un humil artista indígena; ens indueix a creure-ho la ingenuïtat de la seva execució.

Fragments d'un retaule de pedra, acabarem fent menció de la descoberta feta fa uns quants anys, però encara no divulgada per ningú, de dos fragments del retaule gòtic de pedra de l'altar major, que presumiblement va presidir la imatge bellíssima que ara torna a ésser al bell mig del santuari i que durant molts anys fou coneguda amb el nom de la Marededéu del Cor i que atribuïm a Guillem Seguer (S.XIV). En un d'aquests bocins s'identifica una escena de Sant Bernat predicant als monjos. Fins ara no teníem cap notícia de l'existència d'aquest retaule.

Dipòsits de ceràmica decorada, per últim, entre les troballes més recents, fetes per les mateixes monges, malgrat que s'escapen de l'època que estudiem, cal subratllar la de dos dipòsits de ceràmica interessantíssims. El de la volta de sota els corrals era un lloc on hi havia una fossa o una mina de desguàs d'un antic molí, en la qual, un cop caiguda en desús, hi tiraven les vaixelles trencades on s'han recollit diverses caixes de pedallassos, la majoria d'ells molt petits, que algun dia caldrà ordenar si es troba la persona que tingui traça i paciència suficient per a reconstruir les peces.

L'altre dipòsit, compost de poc menys d'una dotzena i mitja de plats complets, però trencats, s'ha trobat a la piscina de sota l'altar de Corpus Cristi, situat a la dreta del cor, circumstància que ens fa pensar que, abans de tirar-los allí, havien servit per a algun ús litúrgic.